

DOI 10.36074/grail-of-science.27.08.2021.043

ЕКОЛОГІЧНА ПАРАДИГМА В ПОЛІПАРАДИГМАЛЬНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

Толочко Світлана Вікторівна

доктор педагогічних наук, доцент, головний науковий співробітник
Інститут проблем виховання
Національна академія педагогічних наук України, Україна

Анотація. Актуальність екологічної парадигми в поліпарадигмальному освітньому просторі викликана складністю глобальної екосистеми та потребами соціуму у фахівцях зі здатністю креативного вирішення проблем, узгодження економічної діяльності зі стійким середовищем. Мета дослідження полягає у визначенні суперечностей, що зумовлюють упровадження екологічної парадигми в освітній процес, її структуру, підходи та принципи до управління екологічною освітою. У процесі здійснення теоретико-методичного дослідження екологічної парадигми в освітньому процесі було використано методи теоретичного (аналіз і синтез, ідеалізація, абстрагування, аналогія, екстраполяція, узагальнення, системний підхід, систематизація) та емпіричного дослідження (аналіз даних літературних джерел). Методи теоретичного та емпіричного дослідження використовували для осмислення суті поняття «екологічна парадигма», «екологічна компетентність здобувача освіти»; вивчення та узагальнення їхніх характеристик; узагальнення основних тенденцій у підготовці фахівців із вищою освітою.

Ключові слова: парадигма, поліпарадигмальний освітній простір, екологічна парадигма, парадигма екологічно-відповідального споживання.

Державна політика у сфері освіти і науки (<https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma-osviti>) спрямована на забезпечення розвитку людського капіталу та отримання економічної вигоди через стале зростання й конкурентну економіку, що покликане забезпечити суспільний та індивідуальний добробут, майбутнє процвітання та якість життя. Зважаючи на неспроможність сучасної української освіти й науки відповідати на сучасні запити особистості та суспільства, вимоги економіки, світові тенденції, ініційовано здійснення *системної трансформації сфери для забезпечення нової якості освіти на всіх рівнях: від дошкільної освіти – до вищої освіти та освіти дорослих.*

Завдання означених реформ мають на меті реалізацію *спільної мети*, суть якої в перетворенні української освіти на інноваційне середовище набуття здобувачами освіти ключових компетентностей, пов'язаних із необхідністю реалізації ними успішної життєдіяльності нині й у майбутньому, отримання можливостей і ресурсів науковцями для проведення досліджень задля

безпосереднього впливу на соціально-економічний та інноваційний поступ держави в умовах реалізації цілей сталого розвитку України.

Означене вище актуалізує оновлення й розроблення освітніх парадигм. Дослідниками дефініція терміна «парадигма» ототожнюється із сукупністю стійких і загальнозначущих норм, теорій, методів, схем наукової діяльності, котра ґрунтується на єдності витлумачення теорії, організації емпіричних досліджень та інтерпретації наукових досліджень. Роль освіти як соціокультурного інституту з важливими та складними соціальними функціями актуалізує необхідність систематичного аналізу й пошуку нових парадигм, методологій, філософії та практики, щоб подолати критичний розрив між культурою, освітою, з одного боку, та технологіями і соціальними умовами життя, з іншого.

Наукові дослідження підтверджують необхідність загальноновизнаних змін освітньої парадигми та проведення відповідної реформи. Так, у поліпарадигмальному освітньому просторі виокремлено такі парадигми: особистісно-орієнтованого, мережевого, електронного, змішаного, розумного навчання, «відкритої освіти», професійно-орієнтовану, навчання впродовж життя, парадигму «знання та компетентність», провідницьку, гуманістичну, рефлексивну, аксіологічну тощо, виникнення яких пов'язують із проникненням технологій в освітнє (освітньо-наукове, творче, інклюзивне, дистанційне тощо) середовище, потребами ринку праці, неперервною освітою та оновленням компетентностей [1].

Аналіз сучасних освітніх парадигм репрезентований низкою найважливіших: *навчання протягом життя* (life-long learning – LLL-освіти) як результат дослідження нейронауки свідомості щодо майбутнього іміджу людини та необхідності неперервного навчання (продукт неврології свідомості та особливої культури навчання протягом життя, що забезпечує безперервний розвиток нейронних основи свідомості для повного розвитку в онтогенезі) [9,10]. Актуальність *компетентнісної парадигми* підтверджена потребою формування в майбутніх фахівців нового покоління транверсальних компетентностей через зміни твердих навичок (hard skills), набуття нових – м'яких навичок (soft skills) та інтегрованих підприємницьких – business skills [6]. Значущості набуває *синергетична парадигма* з міждисциплінарним аналізом наукових ідей, моделей і методів навчально-пізнавальної діяльності викладацького та студентського колективів, трансдисциплінарністю, взаємовпливом різноманітних чинників на розвиток особистості здобувача освіти, його самоорганізацію і саморозвиток, зокрема й через формування синергетичної науково-методичної компетентності викладача [4].

Парадигма *економізації освіти* в контексті інноваційної моделі реформування світової та української освіти завданням визначає підготувати молодь до творчості та співпраці задля внеску в національну конкурентоспроможність та долання глобальних екологічних викликів для сталого майбутнього. Значущості набуває навчання для прийняття, усвідомлення, аналізу невизначеності, ризику, виявлення винахідливості, співпраці та творчості для досягнення різних цілей економічної конкурентоспроможності, з одного боку, та з глобальної соціальної та

екологічної стійкості, з іншого [3,7,8]. Удосконалення системи регулювання освіти, підвищення якості українських освітніх послуг, модернізація освітніх програм відповідно до потреб ринку та належне матеріально-технічне забезпечення закладів вищої освіти, з одного боку, зменшить відтік молоді для навчання за межами України, з іншого – дозволить залучати студентів з-за кордону, що може стати додатковим джерелом доходу держави у формі оплати іноземцями освітніх послуг, а також можливістю припливу трудових ресурсів у національну економіку [5].

Парадигма *моніторингу якості освіти і педагогічного процесу* актуалізує необхідність організації експертного оцінювання результатів наукового пізнання, удосконалення вимог забезпечення якості процедур експертного оцінювання, проведення добору методів індивідуального і колективного оцінювання експертами, розроблення загального алгоритму застосування методів оцінювання, конкретизації алгоритму спеціальних методів колективних експертиз, аналізу процедури оцінювання стратегічних планів і програм згідно з алгоритмом структурованих етапів і за видами [2].

Парадигма сталого розвитку визначає освіту для підприємництва, економічного розвитку та навколишнього середовища основою стійкості та сталого розвитку держав, провідною ціллю реформ освіти. Педагоги нині стикаються з низкою інших важливих проблем у своїй роботі, таких як виховання в молоді впевненості, відповідальності, толерантності, застосування нових технологій, миру та активної громадянської позиції. Національна економічна конкурентоспроможність пов'язана з інтелектуалом та капіталом, а керується знаннями та інноваціями, передбачає розвиток країн і регіонів з економічним зростанням, матеріальним виробництвом і споживанням, визначається здатністю екосистем відновлюватися, поглинати забруднення і підтримувати життєдіяльність теперішніх та майбутніх поколінь.

Сталий розвиток актуалізує *екологічну парадигму* задля розуміння складності глобальної екосистеми та наочності креативного вирішення проблем, пошуку «наболілих проблем», узгодження економічної діяльності зі стійким середовищем. Серед усеохоплюючих потреб виділяємо такі: усвідомлення взаємозалежності однієї частини екосистеми від іншої; більша обізнаність людства про власну крихкість на цій планеті; значуща роль співпраці: міжнародне співробітництво у вирішенні проблем; розвиток поняття глобального суспільного блага, оскільки екологічної стійкості можна досягти лише шляхом усвідомлення переважання глобальних потреб над певними національними чи індивідуальними.

Злободенність екологічної парадигми зумовлена суперечностями між: існуючою необхідністю соціуму в придатному для життя довкіллі й неналежною готовністю членів суспільства до відповідних дій зі збереження та поліпшення навколишнього середовища; запитом щодо формування готовності та здатності громадян до практичних дій у нестандартних екологічних ситуаціях і недостатньою сформуванню їхньої екологічної компетентності; важкою екологічною ситуацією в Україні через незорієнтованість національної економіки на екологічно безпечне (безвідходне) виробництво, збереження здоров'я населення та безсистемністю і фрагментарністю екологізації освіти в

зкладах загальної середньої освіти; запитом сучасного ринку праці на екологічно й гуманістично зорієнтованих фахівців та низьким рівнем формування екологічної компетентності здобувачів освіти в закладах професійно-технічної, фахової передвищої, вищої освіти тощо.

Загальновідомо, що екологічна освіта є комплексом конструктів: знань, мислення, світогляду, етики, культури, виховання.

Наукові дослідження щодо реалізації екологічної парадигми репрезентують два підходи до управління екологічною освітою, а саме: формування екологічного мислення й екологічної свідомості (розвиток шкільної екологічної освіти: виховання відповідального ставлення до природи через вплив на психологію здобувача освіти; екологічного мислення як загального розуміння кореляції безпечного існування та розвитку людства з відновленням екологічної чистоти його середовища існування та гармонійної взаємодії з нею; екологічної свідомості, ототожненої з вищим рівнем психічного відображення природного і штучного середовища, власним внутрішнім світом, рефлексією щодо місця і ролі людини в біологічному, фізичному та хімічному світі, а також саморегуляцією цього відображення), формування екологічного світогляду (універсальної системи поглядів на реальний світ і місце в ньому людини, що є комплексом взаємно залежних складників: сумарної низки екологічних поглядів, знань, принципів, приписів, норм, цінностей, переконань, практичних настанов для усвідомлення особистістю інтегрованості природного й соціального буття, значущості сформованої в людини екологічно орієнтованої життєвої позиції та здатності до активної природоохоронної діяльності) та екологічної культури (процесу й результату сформованості екологічної свідомості людини, репрезентованих органічною інтеграцією знань, уявлень про природу, аксіологічного емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього середовища, з одного боку, і належних умінь, навичок, екологічної компетентності, з іншого, що виявляється у потребі взаємодії, гармонізації взаємозв'язків у діаді «особистість – довкілля» та тріаді «соціум – економіка – навколишнє середовище».

Означене тлумачення поняттєво-категоріального апарату дослідження доцільно доповнити розкриттям дефініції терміна «*екологічна компетентність*» здобувача освіти – майбутнього фахівця, яку ототожнюємо з особистісною характеристикою, репрезентованою сукупністю знань про природне середовище, характер впливу й норми взаємодії людини з навколишнім середовищем; уміннями творчо вирішувати професійні екологічні завдання; досвідом участі у практичних справах зі збереження та покращення стану навколишнього середовища; екологічно значущими особистісними якостями студента (гуманністю, емпатійністю, ошадливістю, відповідальністю за результати своєї екологічної діяльності).

Екологічну компетентність викладачів розуміємо як опанування ним науковим знанням щодо еволюції взаємин людини і природи, основних факторів регресу довкілля, природно-ресурсного запасу екосистем та їхнього соціоекономічного аналізу доцільності, економіки природокористування сучасних агро-, урбо-, техноекосистем, екологічної етики людини тощо.

Науковцями виділено три складники екологічної компетентності

здобувачів освіти: інтелектуальний, рефлексивно-ціннісний, діяльнісний.

Інтелектуальний – це наявний рівень екологічних знань. Доцільним убачаємо здійснення досліджень досвіду природоохоронної роботи через анкетування, інтерв'ювання, бесіди, випуск екологічних газет; опанування знань щодо реальної екологічної обстановки в Україні шляхом проведення екскурсії, перегляд відеофільмів; оволодіння знаннями про охорону рослин і тварин за допомогою екопрогулянок, екопоходів, екостежок, зустрічей з екологами тощо.

Рефлексивно-ціннісний – показник екологічної свідомості та гуманізації особистістю знань. Реалізація можлива за допомогою проведення заходів на екологічну тематику: диспутів, «мозкових штурмів», обговорень, дискусій, конференцій, конкретних вчинків, справ, формування міцних переконань у необхідності й обов'язковості відповідального й бережливого ставлення до природи; можливості розв'язування екологічних проблеми спільними зусиллями на основі знань законів природи).

Діяльнісний – еколого доцільна поведінка, здатність практичного вирішення екологічних завдань певної складності. Здійснюється за рахунок природоохоронної діяльності (догляду за кімнатними рослинами, клумбами біля школи, конкретної трудової діяльності під час екодесантів); екологічної розвідки околиць, прокладання та оформлення екологічних стежок; пропагандистську діяльність (оповіді про природу регіону, бесіди про конкретні види діяльності з охорони природ, пам'ятки, екологічні анкети, інформаційно-пропагандистські листівки, постери, газети, екологічний щоденник); гейміфікації (ігрових форм діяльності: конкурсів, турнірів, аукціонів, науково-фантастичних проєктів з охорони навколишнього середовища, турнірів знавців природи, конкурсів розповідей про рослини, тварини; вікторин, ігор-екскурсій тощо).

Взаємозв'язок глобального, національного та регіонально-краєзнавчого підходів реалізації екологічної парадигми реалізується завдяки принципам екологічної освіти та виховання: співпраці, єдності пізнання, переживання, дії, прогностичності, міждисциплінарності, єдності теорії і практики, неперервності, інтеграції інтелектуального й емоційного сприймання навколишньої дійсності у практичній діяльності з її збереження, догляду за за нею і поліпшення її якісного та кількісного складу, взаємозв'язку глобального, національного і локального рівнів екологічних проблем; цілеспрямованості спілкування з навколишнім середовищем тощо.

Рівень екологічної компетентності здобувачів освіти науковці пропонують визначити за трьома критеріями: когнітивним, ціннісним та діялісно-практичним. Когнітивний представлений знаннями принципів організації та функціонування екосистем з визначення якості навколишнього середовища, виробництва та здоров'я людини, особливості екології рідного краю; уміннями правильного аналізу та встановлення причинно-наслідкових зв'язків екологічних проблем, прогнозування екологічних наслідків соціальної та фахової діяльності, оцінювання екологічних відносин у контексті концепції стійкого розвитку країни. Ціннісний критерій ототожнено з почуттям співпереживання та співчуття природі, незалежністю в екологічних твердженнях, переконаністю в необхідності дотримання міри, норм і правил

природокористування, бережливим ставленням до довкілля у суспільному житті та фаховій діяльності, стійким інтересом до проблем взаємодії соціуму з природою, розумінням необхідності розв'язання екологічних проблем; необхідністю розуміння екологічних відносин тощо. Діяльнісно-практичний критерій пов'язаний з умінням протистояти екологічному невігластву й вандалізму в суспільному й громадському житті, власній фаховій діяльності, дотримання екологічних норм поведінки та виявлення екологічної ініціативи під час опанування спеціальністю.

Екологічна парадигма в освітньому процесі закладів освіти трансформується у свідомості й повсякденній діяльності людей у *парадигму екологічно-відповідального споживання*, яку ототожнено із системою методологічних і аксіологічних установок, форм, уявлень і цінностей реформування поняття споживання через відображення його зміни під час переходу до концепції сталої економіки та сприйняття й виконання всіма членами ринкового середовища (суб'єктами торговельної діяльності, товаровиробниками і споживачами), що сприяю досягненню взірцевого екологічно-відповідального, ощадливого поняття споживання.

З метою формування парадигми екологічно-відповідального споживання в Україні доцільним є проведення триетапних реформених дій: посилення загальнодержавного імперативу екологічно-відповідального розвитку торгівлі засобами контролю дотримання державної екологічної політики; сумлінне виконання наявних нормативно-законодавчих постанов і розпоряджень та розроблення оновлених відповідно до змінних умов розвитку національної економіки; розроблення екологічно-відповідальних стандартів і нормативів розвитку торгівлі для переходу до екологічно-відповідального споживання, сучасної методологічної системи екологічно-відповідального виховання, освіти, формування екологічно-відповідальних звичок у населення та спілкування у екологічно-відповідальному оточенні.

Висновки. Отже, у складних економічних умовах та за неперервного технологічного розвитку неминучими стають модернізація традиційних та впровадження новітніх освітніх парадигм, зокрема екологічної, задля забезпечення належної професійної підготовки майбутніх фахівців, запоруки стійкості та сталою розвитку держав.

Список використаних джерел:

- [1] Kanishevska, L., Tolochko, S., Voitovska, O., Pershukova, O., & Shcherbak, I. (2021). Changing the modern educational paradigm on the example of European Union and Ukraine. *Laplage em Revista*, 7(1), 293–303.
- [2] Ridey, N. M., & Tolochko, S. (2017). Methodology of expert assessment of the results of cognition, programs and development plans. In A. Bereza, T. Parczewska, & B. Bednarczuk (Eds.), *Development and modernization of pedagogical and psychological sciences: experience of Poland and prospects of Ukraine*, 3, 170–189. Lublin, Poland: Izdevnieciba «Baltija Publishing».
- [3] Tolochko, S. (2016). Economic competitiveness and modern pedagogics definitions correlation. *Baltic Journal of Economic Studies*, 2(1), 101–107.
- [4] Tolochko, S. (2019). Professional-synergetic scientific-methodic competency of teachers

- in the postgraduate pedagogical education system. *ScienceRise: Pedagogical Education*, 4(31), 23–27.
- [5] Tolochko, S. (2020). Reforming of ukrainian educational system in the context of transborder integration into the world academic space. *ScienceRise: Pedagogical Education*, 2(35), 8–13.
- [6] Tolochko, S., Bordiug, N, & Knysh, I. (2020). Transversal competencies of innovative entrepreneurship professionals in lifelong education. *Baltic Journal of Economic Studies*, 6(3), 156–165
- [7] Tolochko, S., & Lymar, V. (2016). Innovation aspects of the postindustrial society. *Trendy ve vzdělávání*, 9, 1, 253–258.
- [8] Tolochko S., Lymar V., & Ridei N. (2016). Possibilities of utilization of the virtual environments in education. *Edukacja – Technika – Informatyka*, 2(16), 258–263.
- [9] Voitovska, O., Tolochko, S., & Bordyug, N. (2018). Lifelong Learning in Modern Strategies of Sustainable Development. *Studia warmińskie*, 55, 343–353.
- [10] Voitovska, O., & Tolochko, S. (2019) Lifelong Learning as the Future Human Need. *Філософія і космологія*, 22, 144–151.